

Дорошина Л. Ф.,

доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

АРХЕТИП ЗЕМЛЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Анотація. У статті розглядається етнокультурний архетиповий образ матері-землі як елемент характеристики простору України, що формує у мові творів письменника мегаобраз країни, її національну ментальність; здійснюється аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують цей образ у літературних творах О. Довженка. Фактичним матеріалом дослідження є аналіз мови кіноповістей «Земля», «Зачарована Десна», «Повість полум'яних літ».

Ключові слова: земля, мати-земля, архетип, етнокультурний архетип, архетиповий образ.

Постановка проблеми. Аналіз мови творів художньої літератури протягом багатьох років становить предмет дослідження лінгвістів. Художній твір є складним і багатограним явищем, в якому відтворюються естетичне й філософське знання людства. Тому мовознавці, дотримуючись наукової традиції останніх десятиліть, разом з іншими вченими, які проводять власні дослідження у царині філософії, соціології, психології, естетики, культурології, усе активніше застосовують у вивченні мови літературних текстів антропоцентричний підхід. Увага науковців концентрується на проблемі взаємодії людини й природи, людини й світу, а на шляху розвитку сучасного мовознавства – на з'ясуванні критеріїв, завдяки яким можливо більш послідовно й ґрунтовно спостерігати за діалогом усесвіту й людини, людини й культури та фіксувати результати їхнього взаємозв'язку. З метою розв'язання цих глобальних питань мовознавство залучає нові методи дослідження, які спираються на інтеграційному, міждисциплінарному підході і сприяють вивченню об'єкта з погляду різних галузей знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кінець ХХ – початок ХХІ століття в українському мовознавстві характеризується значним посиленням інтересу до вивчення мови в аспекті її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, історією, звичаями й традиціями українського народу (Ф. Бацевич, К. Голобородько, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Т. Космеда, Л. Лисиченко, Л. Масенко, Л. Мацько, О. Селіванова, Л. Шевченко та ін.). Значна увага приділяється етнокультурному елементові, зростає інтерес до дослідження глибинних першооснов національної культури (В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Кононенко, С. Кримський, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, Н. Слухай, О. Федик та ін.).

Одним із письменників, який відтворює не тільки особисте бачення світу, а й архетипові для української мовної свідомості вербальні коди, є О. Довженко. Поетична мовотворчість цього автора характеризується зверненням до архетипових образів і понять, що знаходять відображення у мові його творів, дозволяючи визначити естетичні особливості української культури, реконструювати її духовну історію та водночас доповнити картину європейського і світового художнього простору.

Мовним особливостям художніх творів О. Довженка присвячені роботи акад. І. Білодіда, М. Фашенко, Л. Мацько, Н. Непийводи, Н. Бойко, Т. Пушанко, О. Холощенко, Т. Гаврилової, Н. Сидяченко, Н. Сологуб та ін. Проте питання специфіки мовного відображення архетипових ознак і явищ у мовній картині світу письменника нині залишається перспективним для дослідження.

Метою статті є розгляд етнокультурного архетипового образу матері-землі як елементу характеристики українського простору, а також аналіз вербальних засобів, що художньо репрезентують цей образ.

Виклад основного матеріалу. Земля – одна з основних стихій світосприйняття (разом із водою, вогнем і повітрям); центральна частина триєдності Всесвіту (небо – земля – пекло); символ жіночого начала, материнства; осмислюється як прародителька й мати-годувальниця всього живого. «Довіра до доброї неньки-землі, – як зазначає І. Грабовська, – за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців» [1, с. 65].

Поклоніння землі як носію ідеї життя сягає язичницьких часів. Культ землі у наших предків був одним із давніх і головних. І хоча земля не персоніфікувалася у богиню, її поважали як праведну, святу, Божу. До землі зверталися з клятвою, молитвою. Грудку рідної землі брали на війну або у довгу подорож як оберег. Предки до останнього подиху боронили рідну землю, бо то було їх життя. Проте земля вважається не лише втіленням родючості, ідей добра, правди, справедливості, але й символом святої пам'яті предків. «Земля для українця – передовсім годувальниця, надія та порятунком у скрутну годину. Це і божеська милість, і ідол, і підвалина життя, стрижень єства людини, і мати, і страждальниця» [2, с. 82].

У творах О. Довженка розкриття архетипу *земля* здійснено через метафору материнства: земля – загальна мати і годувальниця [3, с. 181; 4, с. 10]. Основою для асоціативного зближення лексем *земля* і *мати* є здатність народжувати, рости, виховувати, захищати. Це знаходить своє втілення у дієслівному ряді *годує, ростить, прийме*, сполученнях *матерне лоно, матерні благословення Батьківщини, мати сира земля*, звертанні *Мати-Земле! Ідеш, і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе <...>, і не тільки годує й **ростить**, а й **приймає** колісь до свого **матернього лона**, як прийняла прадідів твоїх і діда під яблуною* [6, с. 112]; *<...> і він бачив над їх головами сяєво **матерніх благословень Батьківщини*** [7, с. 342]; *<...> і ні одного з них до того ж не прийняла б **мати сира земля*** [6, с. 138]. – *Ні, не припиниться буття, краця з планет, наша Батьківщина, **Мати-Земле!*** [7, с. 340]. Крім того, семантичне зближення лексем *земля* і *мати* відбувається через ознаку плодючості, жит-

тедаїності, здатності до створення нового життя, постійного відтворення, оновлення світу, і розкривається письменником через образ зерна, що проростає, і виражається іменником *рослиночка*, а також дієсловами *росло*, *проізросло*, *вилізає*, які характеризують різні стадії зростання: – *Нічого у світі я так не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізросло. Коли вилізає з землі всяка рослиночка, ото мені радість <...>* [8, с. 36]; через запахи, що представлені асоціативною групою одоративної лексики *квіти*, *плоти*, *листя*, *соняшники*, *тютюн*, *гречка*: *Пахне нічними квітами земля, пахне плодами, й листям, і медом соняшників, і медом тютюну, і медом гречки* [6, с. 127]; через пишне цвітіння-квітування рослин, що підкреслено дієсловом *квітне*, сполученням як *ніколи*: *<...> земля квітне, як ніколи* [6, с. 135].

Земля для українця – це передусім мати-годувальниця, вона – джерело сил і здоров'я. І тому, годуючи селянина завдяки його наполегливій праці, земля тим самим дарує йому фізичне життя. Земля у значенні «грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин» накладається на архетиповий образ *матері-землі*: *<...> Люблю орати, косити, молотити. Але понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло* [7, с. 254]. *Жінки порались у городі, вив'язували з вузликів насіння й висаджували з пристрасним запалом у нагріту весняним сонцем землю* [7, с. 322]. *Вийшли в поле сіяти. Орали тракторами, але орали й коровами, й скопували лопатами. Сіяли прадавнім способом з щедрих хліборобських рук* [7, с. 339]. – *Нічого в світі я так не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізросло* [8, с. 36]. У поданих вище контекстах О. Довженко передає характер, менталітет українського народу, для якого праця сіяча, орача була основою життєдіяльності. Письменник використовує ряд дієслів, які позначають сільськогосподарські процеси обробки землі у полі: *орати*, *скопувати*, *сіяти*, *садовити*, *косити*, *молотити*, *плекати* або у городі: *порались*, *вив'язували*, *висаджували*, *саджати*. Ця низка дієслів розпадається на дієслівні групи, які характеризують такі етапи: дієслова *орати*, *скопувати* – початковий етап, підготовку ґрунту; дієслівна група *сіяти*, *садовити*, *саджати*, *висаджували* – безпосередньо процес сіяння/садовиння; дієслово *плекати* – процес догляду за майбутнім урожаєм; дієслова *косити*, *молотити* – етап збирання врожаю.

Доки у хаті вдосталь хліба, доти родина захищена від лиха і смерті. Отже, нелегко доводилося тим селянам, які не мали землі або мали невелику ділянку земельного угіддя. Сльози, піт, тяжка праця, страждання ставали атрибутами життя безземельних селян: *І здався він сам собі вперше у житті маленьким і німічним, що прожив, певно, серед вузеньких нивок жалюгідне й убоге життя, зовсім не те, яке треба було* [6, с. 125]. *«Скільки ж то літ плазував я з кіньми по цій нивці в поті лиця свого!»* [6, с. 125]. *<...> орючи на пар свою обмежену непишну нивку* [6, с. 116]; *<...> що орав свою непишну смугу* [6, с. 125].

У межах наведених контекстів лексеми *нивка* й *смуга* виступають синонімами й отримують виразну негативну конотацію. Зменшений суфікс *-к-* надає лексемі *нивка* іронічно-зневажливого забарвлення, епітети *обмежена*, *непишна*, *вузенька*, дієслово *плазував*, словосполучення *скільки ж то літ*; у *поті лиця свого*; *здався сам собі маленьким і німічним* підкреслюють концентрацію негативних асоціацій: *обмежена непишна нивка*; *серед вузеньких нивок*; *непишна смуга*; *плазував з кіньми по цій нивці*; *здався він сам собі вперше у житті маленьким і німічним*.

Епітети *жалюгідне* й *убоге* посилюють негативне забарвлення, виходячи зі своєї семантики: *прожив, певно, серед вузеньких нивок жалюгідне й убоге життя*.

Отже, образ землі уподібнюється до образу матері й нерозривно з ним пов'язаний. І цей зв'язок (земля – мати) є взаємозалежним, один образ органічно перетікає в інший, так що між ними можна поставити знак рівності. Тобто, архетип *земля* знаходить свою реалізацію в архетиповому образі *мати-земля*.

Для характеристики архетипового образу *матері-землі* О. Довженко вживає як народнотрадиційні епітети *сира*, *рідна*, українська: *Сей слід тютюновий виситиме ще колись у моїх картинах про рідну землю, де складе мій предок востаннє всі свої мозолі <...>* [8, с. 47]; *<...> кості ваші прийме сира земля <...>* [8, с. 55]; *<...> й слава про нього, як про богатира землі української, буде жити й гриміти у віках* [7, с. 336], так і оцінні епітети *наша*, *дорога* та описові характеристики – *тепла*, *гарна*, *прекрасна*: *<...> а під босими ногами і у тебе, і у неї тепла земля <...>* [6, с. 111]. *Багатьом з них ніколи вже <...> не побачити ні роду свого, ні неба, ні гарної землі* [7, с. 313]. *<...> Присягаємось <...> І ніколи не загинеш, дорога наша земле <...>* [7, с. 252]. *Ми твої діти, і ми твоя міра: ти [земле] прекрасна!* [7, с. 340].

Автор створює «оживлений» образ землі. Його персоніфікація простежується у бінармах *матерне лоно*, *лице землі*, *твое лоно* й ґрунтується на реалізації вірувань, що відповідають архетиповому образу *мати-земля*, зокрема у давньослов'янському світі: *Загиуло й щезло геть з лиця землі моє село не від води, а від возню* [8, с. 62]. *Зникнемо ми, змінюючись на твоєму лоні <...>* [7, с. 340]. У наведених контекстах слова *лоно* й *лице* мають різне смислове навантаження. Лексема *лоно* характеризує внутрішню близькість, внутрішнє тепло, тоді як лексема *лице* передає враження від поверхні землі.

Життєдайна сила *матері-землі* співвідноситься й нерозривно поєднується з іншою важливою характеристикою етнокультурного архетипу *земля* – інстинктивною (природною) мудрістю життя.

Дієслова *ростить*, *годує*, *прийме* (до матернього лона), іменники *хлібом*, *медом*, *думками*, *піснями*, *звичаями* є традиційними характеристиками землі як великої Праматері, яка народжує й плекає своїх дітей, володіє таємницею життя, є джерелом наснаги, життєвої сили, правічної мудрості, а також символом святої пам'яті предків: *Ідеши, і слухаєши, і чуєши рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями, і не тільки годує й ростить, а й прийме колись до свого матернього лона, як прийняла прадідів твоїх і діда під яблунею* [6, с. 112].

У контекстах: *<...> земля стогнала від тяжкого передчуття* [7, с. 252]; *<...> здавалось, чути було, як стогне земля* [7, с. 340] спостерігається уособлення образу землі, яке передається метафоричним дієсловом *стогнала* й характеризує здатність землі відчувати.

Коли земля виступає об'єктом руйнівного впливу, О. Довженко змальовує її як живу істоту, що підкреслюється дієсловами *двигить*, *задригалась*, *гула*, *ворушиться*, *тягне*, які передають не відчуття землі, а її стан або під час вибухів: *Під важким гупанням бомб задригалась земля* [7, с. 254]; або під час бою: *<...> а земля двигить і ворушиться круг тебе, й тягне тебе, тягне* [7, с. 268]; або під час просування по ній бойової техніки: *Гула й двигтіла земля* [7, с. 304].

Мудрість *матері-землі* незбагненна, і тому приваблює – людина повсякчас намагається розкрити сутність буття

та докладає безліч зусиль. А збагнути дух землі можна лише відкривши для нього серце, занурившись у його глибини. Для передачі психології селянина-хлібороба, його моральних настанов, природно-наївних і чистих, О. Довженко використовує іменники *закон, буття, снага, характер, життя*; прикметники *всесильний, невичерпна*; дієслова *стверджувати, збагнув, творити, працювати, жити, рости*: *Хотілося забути про злочин й безглузде за всесильним законом буття і невичерпної снаги свого характеру хліборобів, що тисячоліттями звикли сіяти, стверджувати життя в усьому, що може жити й рости* [7, с. 322]. <...> *Я щасливий, що не став злим, що житиму без ненависті й страху, що збагнув своє місце на землі* [7, с. 341]. *Були хлібороби батько й мати, що весь вік творили хліб і мед для людей* [7, с. 287].

Рідний край, рідну землю, рідну природу традиційно порівнюють із матір'ю. Архетиповий образ *матері-землі* у творах О. Довженка також реалізується у підкреслено етнічному образі України. Створюючи образ *матері-землі*, автор актуалізує семи «край, країна, держава», сприйняття землі починає членуватися на рідну землю – *Україна, Батьківщина, Вітчизна*, і чужину, у даному випадку, *Німеччину – фатерлянд, велика країна, Німеччина*: *О юні сини фатерлянду!* [7, с. 316]. *О сироти і вдови великої країни!* [7, с. 316]. *О діти Німеччини!* [7, с. 316].

Слід зазначити, що образ рідної землі у творах О. Довженка виступає у двох іпостасях: рідна земля як держава й рідна земля як ті психоментальні утворення, що сформувалися у письменника під впливом спостереження природи рідного краю (тобто те, що сьогодні інколи називають «мала батьківщина»). До першого значення образу рідної землі як держави синонімами виступають слова *Батьківщина, Україна, Вітчизна*, сполучення *золота країна, земля Руська*: *За Батьківщину!* [7, с. 276]. *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голо-систо, як у нас на Україні* [6, с. 111]. *Пригадав він свою Київщину, золоту свою країну, свої розлогі лани, сади* [7, с. 282]. <...> *він [князь Святослав] сказав: «Воїни, не посоромимо землі Руської, поляжемо тут кістьми. Мертві сорому не ймуть»* [7, с. 263]. *Вітчизна мало не загинула, – треба ж кров проливати!* [7, с. 305]. До другого значення – сполучення *рідні руїни, земля батьків, полтавські землі, чернігівські землі*: *Перед ним простерлись його рідні руїни* [7, с. 286]. *Довгі роки розлуки з землею батьків* [8, с. 36]. *Перед людиною, скільки око сягало, простяглись чернігівські й полтавські землі* <...> [7, с. 338].

Мала батьківщина репрезентована у творах О. Довженка також і топонімічними назвами – *Пилипівці, Київ, Бровари, Дарниця, Слобідка, Визурівщина, Труханів острів, Карпатські гори*: *Понад місяць минуло, перше ніж позбувся він своїх ран і поїхав на поправку додому, у рідні Пилипівці* [7, с. 284]. *Це були мертві подвір'я Києва – стерті з лиця землі Бровари, Дарниця, Слобідка, Визурівщина, випалений Труханів острів* [7, с. 286]. *Потім погляд його полинув далеко вперед, <...>, до Карпатських гір, які він покинув ще так недавно* [7, с. 252].

У систему архетипових ознак *матері-землі* органічно впливають слова на позначення особливостей природного середовища. Україна має певну специфіку у характеристиці простору, типовим утіленням якого є степ – носій ідеї безмежності. О. Довженко наділяє лексему *степ* в одному контексті традиційним епітетом *широкий*: <...> *на широких степах України!* [7, с. 322]. Тоді як в іншому контексті письменник уживає повторюваний прикметник *широкий*, в якому у другій основі подовжує звук [о] (*широ-о-окий*) внаслідок чого досягається по-

глиблення уявлення про неосяжність і безкрайність степу: *То вийдемо було у степ, степ широкий-широ-о-окий!* [7, с. 306].

Однак на ряду з образом степу письменник уживає образи поля, саду й лану, бору, сіножаті, що виступають поетичними варіантами позначення простору України: *Пригадав він свою Київщину, золоту свою країну, свої розлогі лани, сади* [7, с. 282]. *Перед людиною, скільки око сягало, простяглись чернігівські й полтавські землі – зелені сіножаті, озера, села на пагорбах, поля й дрімучі бори* [7, с. 338]. Епітети *розлогі, безмежні*, дієслово *простяглись*, сполучення *око сягало* підкреслюють неосяжність українських земель. Також для характеристики території України автор використовує іменник *простори*, словосполучення від *Дону до Дніпра*: *На безмежних просторах України* <...> [7, с. 257]. *Україна палала від Дону до Дніпра* [7, с. 278].

Архетиповий образ *матері-землі* О. Довженко не позбавляє ознак рельєфності. Тому е лексеми *земля* автор актуалізує не лише сему «місце життя й діяльності людей», а й «третя від сонця планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця» [5, т. 2, с. 144].

Масштаб людського горя, жах війни письменник розширює до планетарного рівня. Образні відповідники лексеми *земля* *земна куля* і *планета* взаємодіють на текстовому рівні, проте вони відрізняються. У контекстах: *Він упав з розгону у контратаці на земну кулю, і хоч куля вислизала з-під нього, він все-таки підвіся з закривавленим обличчям* [7, с. 268]. *Диміла планета від Нордкапу до Чорного моря, а над її ідеальною сферою сновигали літаки, вивергаючи зі своїх черев тисячі бомб* [7, с. 250]. *Ми авіація. Важкі бомбардувальники. Прольотом <...> і взагалі облетіли, діду, всю майже планету* [7, с. 305] лексеми *земна куля, планета* є конкретними образами (тобто земля), що підкреслюють дієслова *упав* (на земну кулю), *вислизала* (з-під нього), *підвіся* (все ж таки), *диміла* планета, тобто земля, *облетіли* всю планету, тобто всю землю, всю територію. Тоді як в інших контекстах *земна куля* – образ планетарний: *Земна куля оберталася у міжзоряному просторі* [7, с. 250]. *Земна куля оберталася у порожнечі* [7, с. 340].

Страждання Батьківщини (рідної *матері-землі*) під час війни підкреслені епітетами *поневолена (земля), сплюндрована (земля)*, образними сполученнями *рідні руїни, мертві подвір'я Києва*, конструкціями *Батьківщина не вийшла зустрічати, Вітчизна мало не загинула, Україна палала від Дону до Дніпра*.

Землю наші предки наділяли ритуальною чистотою, святістю. Земля – найвірніший свідок, а тому нею клянуться, бо свято вірять, що вона не простить того, хто не дотримує слова. Відомо, що клятва землею була найсвятішою (при цьому землею цілували, їли, поклали на голову), і найсуворішим було покарання за кривоприсяжництво. У контексті: *Процай <...> Присягаємося, де б ми не були, доки ми живі, житимеш і ти! І ніколи не загинеш, дорога наша земле <...> Візьмемо, товариші, по жмені землі <...> – звернувся Орлюк до товаришів* [7, с. 252] дієслова *процай, присягаємося, житимеш, не загинеш, візьмемо* містять і передають піднесений емоційний стан ліричного героя.

Земля є одним із сильних оберегів, тож грудка землі, взята із собою на спомин про рідну країну, стає концентрованим архетиповим образом, що вміщує багату палітру почуттів. Цей місткий образ має й індивідуально-авторське наповнення, для О. Довженка ритуальна *жменька (жменя) землі, маленький вузликоч з землею* – джерело натхнення, життєвої сили, духовний

зв'язок із рідною землею: *Військовий юрист розгорнув на столі маленький вуличок з землею* [7, с. 252]. Далі підсудний не витримав і, схопивши зі столу зав'язану в хустинку *жменьку землі, заплакав* [7, с. 252].

Земля для наших предків виступала не тільки вищим моральним арбітром, вона була вищим духовним началом. На цій семі «морального арбітра» і ґрунтуються давні народні уявлення про землю: земля може розступитися й поглинути грішника: *Убивця ти, жорстокий кат, як носить тебе нещасна земля* <...> [7, с. 334], а по смерті може й не прийняти, і той вештається неприкаяним, а коли й похований – не згниє: <...> *і ні одного з них до того ж не прийняла б мати сира земля* [6, с. 138]. Того, хто вів праведне життя, земля приймає: <...> *кості ваші прийме сира земля* [8, с. 55].

«Важливою умовою духовного зв'язку з рідною землею, яка має свої традиції та національну історію, – зазначає Н. М. Лебединцева, – є усвідомлення зв'язку з минулим свого народу (спільний колективний досвід), спадковості поколінь та, у ширшому контексті, тягlosti історичного часу» [9, с. 60].

Зв'язок із минулим означає зв'язок із матір'ю (рідною землею), а значить – і з джерелом життєвої сили, ґрунтом, на який можна опертися.

Будучи циклічним, час рухається по колу. У циклічному часі нічого не змінюється, життя складається з постійно повторюваних явищ народження-смерті, дня-ночі, весни-зими, коли чергове повторення життєвого циклу і є його продовженням. Використовуючи словосполучення *покоління за поколінням, як хвилі в океані, приходу й відходу, весні й осені, дням і ночам, росі вечірній і вранішній росі*, О. Довженко підкреслює циклічність часу через чергові повторення життєвого циклу: *Зникнемо ми, змінюючись на твоєму лоні, покоління за поколінням, як хвилі в океані* <...> [7, с. 340]. *Але, зникаючи, завжди казатимемо: «Слава тобі! Слава твоєму хлібові, винограду й вину, слава приходу й відходу, весні й осені, дням і ночам, росі вечірній і вранішній росі, любові й праці, й дорогоцінній крові, пролитій* <...> [7, с. 340].

Уживаючи сполучення *не припиниться буття, змінюючись на твоєму лоні, найголовніша таємниця життя, таємниця людської спільності, твої діти, твоя міра* автор доводить думку про те, що час не зупиниться, адже мудрість землі незбагненна й таємницю життя на землі прагнуть розгадати багатовікові покоління: – *Ні, не припиниться буття, краща з планет, наша Батьківщина, Мати-Земле!* [7, с. 340]; <...> *в ім'я збагнення найголовнішої таємниці життя на тобі – таємниці нашої людської спільності. Ми твої діти, і ми твоя міра: ти прекрасна!* [7, с. 340].

Висновки. Отже, земля для О. Довженка є одним із провідних архетипів його поезики. Вона дає нове життя, постійне оновлення, відтворення світу, тому отожднюється з матір'ю-жінкою. Образ матері-землі уособлює насамперед джерело наснаги, життєвої сили та мудрості, з одного боку, а з другого – символізує найбільш надійний захист і підтримку. До землі припадають скривджені за допомогою, земля приймає у лоно померлих. Вона – мати для всіх. Рідна земля надає сили людині в її постійній боротьбі за своє самоутвердження, подолання життєвих перешкод і труднощів, за національно-духовне визволення.

У кіноповістях О. Довженка земля виступає: а) як джерело наснаги, життєвої сили й мудрості відповідно до традицій українців; б) як істота, яка дарує земні блага (земля-годуваль-

ниця), що корелює зі значенням земля-мати; в) як підкреслено етнічний образ України.

Для розкриття архетипових рис матері-землі письменник використовує такі мовні засоби як народнотрадиційні епітети, образні словосполучення, прийом персоніфікації.

У систему архетипових ознак *матері-землі* органічно вплітаються слова на позначення локативності: *степ, поле, сад, лан, бір, сіножать*, що виступають поетичними варіантами позначення простору України.

Багатогранність мовного світу О. Довженка-письменника є джерелом для окремих докладних етнокультурних, лінгвопоетичних та стилістичних досліджень.

Література:

1. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–71.
2. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
3. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Харвест, 2003. – 976 с.
4. Тресиддер Дж. Словарь символов: пер. с англ. / Дж. Тресиддер. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
5. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Аконті, 2001. – Т. 2. – 2001. – 912 с.
6. Довженко О. П. Земля / О. П. Довженко // Твори: у 5 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 108–135.
7. Довженко О. П. Повість полум'яних літ / О. П. Довженко // Кіноповісті. Оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – С. 249–342.
8. Довженко О. П. Зачарована Десна / О. П. Довженко // Твори: у 5 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 1. – С. 36–81.
9. Лебединцева Н. М. Архетип Великої Матері у поетичному світі 1980-х років / Н. М. Лебединцева // Наукові записки НАУКМА. – Філологічні науки. – 2001. – Т. 19. – С. 56–64.

Дорошина Л. Ф. Архетип земля как определяющая сущность украинской ментальности в литературном творчестве Александра Довженко

Аннотация. В статье рассматривается этнокультурный архетипный образ матери-земли как элемент характеристики пространства Украины, который формирует в языке произведений писателя мегаобраз страны, ее национальную ментальность; проводится анализ вербальных средств, которые художественно презентуют этот образ в литературных произведениях А. Довженко. Фактическим материалом исследования является анализ языка киноповестей «Земля», «Зачарованная Десна», «Повесть пламенных лет».

Ключевые слова: земля, мать-земля, архетип, этнокультурный архетип, архетипный образ.

Doroshyna L. Archetype earth as a defining essence of Ukrainian mentality in the literary works by Olexander Dovzhenko

Summary. The article deals with the ethno-cultural archetypal image of mother-earth as an element of the characteristics of the space of Ukraine, which forms the mega-image of the country, its national mentality in the language of the writer's works. The researcher carries out an analysis of verbal means artistically representing this image in the literary works by O. Dovzhenko. The actual study material is the language of cinematic novellas «Earth», «The Charmed Desna», «The Novel of Fiery Years».

Key words: earth, mother-earth, archetype, ethno-cultural archetype, archetypal image.